ÖTÜKEN

Petrol Çerçevesinde

Musul Sorunu

(1926-1955)

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 797
KÜLTÜR SERİSİ: 413

1. Basım: 2010
2. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-752-1

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi-Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
Maltepe Mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Ekim 2016

Nevin Yazıcı; 1969'da Ordu'nun Fatsa ilçesinde doğdu. İlk ve Orta Okulu Fatsa'da, Liseyi Samsun'da okudu. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitiren Nevin Yazıcı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimini ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Doktora eğitimini tamamladı.

Dr. Nevin Yazıcı, Abant-İzzet Baysal Üniversitesi, Başkent Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Kuzey Kıbrıs Kampüsü)'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

Yazarın, Genç Osmanlılar Cemiyeti ve Osmanlılık Fikri, PKK'nın Hakkari Projesi (1984-2013) isimli kitaplarının yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk Siyasi Tarihi, Türk Dış Politikası ve Atatürk konularında çeşitli makaleleri vardır.

Dr. Yazıcı, Ortadoğu, Kuzey Irak, PKK ve terör konusunda araştırma ve çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı makale ve bildiri olarak yayınlanmış olup internet ortamında da yer almaktadır: "Musul Sorunu Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri (1926-1938)", "1926–1955 Yılları Arasında Musul Sorunun Türk Dış Politikasına Yansıması", "Tarihsel Süreçte Musul Sorunu ve Geleceğe Yönelik Öngörüler", "II. Abdülhamit Dönemi Kerkük ve Musul Petrolleri", "Irak'ta Direnen Bir Türkmen Kenti: Telafer", "1926'dan Günümüze Musul Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme: Çözüm Sürecinden Çözülmeye", "Suriye Siyasi Tarihi", "Suriye'de Azınlık İktidarı: Nusayrîler"…

Biricik kardeşim Nermin'e,
Sevgili küçüğüm Ela'ya,
Sonsuz sevgilerimle…

İçindekiler

Kısaltmalar 12
Sunuş....13
Önsöz 15
İkinci Baskıya Önsöz 18

Giriş
1926 Öncesinde Musul Sorunu

Musul'un Coğrafî Konumu, Nüfus Yapısı ve Ekonomik Durumu....23
1926'ya Kadar Musul Sorununa Genel Bakış....26
Musul'un Türk Hâkimiyetine Girişi....26
Genel Hatlarıyla I. Dünya Savaşı'ndan 1926 Ankara Antlaşması'na Kadar Olan Süreçte Musul Sorunu 28

I. Bölüm
Musul Petrollerinin Stratejik Önemi,
Türk Petrol Şirketi (Turkısh Petroleum Company),
1926 Ankara Antlaşması ve Türkiye'nin Hakları

Musul Petrollerinin Stratejik Önemi 41
Türk Petrol Şirketi (Turkısh Petroleum Company) ve Ankara Antlaşması....45
İngiliz Belgelerinde Ankara Antlaşması'nın Hemen Öncesindeki Öneriler....54
Irak Petrolleri Hissesine Türkiye'nin Katılmasına Dair Öneri (28 Nisan–4 Mayıs 1926) ...54
Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company):....57
Petrol Hisseleri (4–19 Mayıs 1926) 57
Petrol Hisseleri (6–12 Mayıs 1926) 58
Türkiye ile Yapılan 500.000 Poundluk Ödeme Tartışması (11 Mayıs–12 Mayıs 1926) 59
1926 Ankara Antlaşması'nın İçeriği ve Yankıları 62
Ankara Antlaşması'nın Oluşumu ve Özellikleri 62
Ankara Antlaşması'nın Yankıları 65
Türkiye'deki Yankıları....65
Irak'taki Yankıları....69

İngiltere'deki Yankıları....72
Diğer Ülkelerdeki Yankılar....77
Ankara Antlaşması ve Türkiye'nin Hakları....80
Petrol Hisselerinin Ödenme Şekli Konusunda Türkiye ile Yapılan Görüşmeler (24 Haziran–22 Temmuz 1926)....80
Türk Hükümetinin 1926 Tarihli Ankara Antlaşması Uyarınca Irak Petrolleri Üzerinde Sahip Olduğu Haklar (23 Nisan–24 Aralık 1931)....85

II. Bölüm

1926 Ankara Antlaşması'nın
Uygulanışı ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Petrol İmtiyazları ve Onkara Antlaşması....121
Şirketlere ve Vatandaşlara Verilen İmtiyazlar....121
Abdülhamit'in Vârislerinin İmtiyazları....152
Petrol Hisseleri Karşılığında İngiltere'den Borç Talebi....167
Türk-Irak Daimî Hudut Komisyonu ve Sınır İhlalleri....170
Petrol Boru Hatlarının Yapımı ve Güvenlik Sorunu....192

III. Bölüm

1926 Ankara Antlaşması'nın Revizyonu,
Tarafların (Türkiye, İngiltere, Irak) Tutumları
ve Türkiye'ye Yapılan Ödemeler

1926 Ankara Antlaşması'nın Revizyonu
Irak Petrol Üretiminin Artışı ile Meydana Gelen Tartışmalar....209
Hisse Oranlarının Düzenlenmesi, Gelir Vergisi ve Ödemelerin Geçerli Olduğu Sürenin Belirlenmesi....217
Türkiye Açısından Revizyonun Sonuçları....227
Ankara Antlaşması Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Ödemeler....239
1951- 1955 yılı Türkiye'nin Irak petrol gelirlerinden alacağı %10 hisse:....247

IV. Bölüm

1926–1955 Yılları Arasında
Musul Sorununun Türk Dış Politikasına Yansıması

Musul Sorunu ve Türk-İngiliz İlişkileri....261
Musul Sorunu ve Türk-Irak İlişkileri....279
Musul Sorunu ve Türkmenler....306
Musul ve Kürt Meselesi....313
Musul Sorunu ve Hıristiyan Unsurlar....338
Musul Sorunu ve Hatay....347
Musul Sorunu'na Diğer Ülkelerin Yaklaşımları ve Türkiye İle İlişkileri....357
Sonuç....369

Ekler

Ek 1: 1914'te Osmanlı idaresinde Irak (Musul Vilayeti, Bağdat Vilayeti ve Basra Vilayeti) 391
Ek 2: 1916 Sykes-Picot Antlaşması 392
Ek 3: 1923'te İngiliz Manda Yönetimindeki Irak'ın Haritası 393
Ek 4: 1928 Kırmızı Çizgi Antlaşması'nın Kapsadığı Alanlar.....394
Ek 5: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Irak Yüksek Komiseri'ne Gönderilen Telgraf" 396
Ek 6: "İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na Türkiye'ye yapılacak 500 bin poundluk ödeme hakkında gönderilmiş yazı".....397
Ek 7: "1931'de Irak ile Irak Petrol Şirketi arasında imzalanan petrol antlaşmasına göre Türkiye'nin haklarının belirlenmesine dair Irak Başbakanı tarafından Irak Yüksek Komiseri'ne gönderilmiş yazı" 398
Ek 8: "Irak ile Irak Petrol Şirketi arasında imzalanan 1931 Antlaşması hakkında Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Tahir Lütfü Bey ile Irak hükümeti arasında yapılan görüşme hakkında".....399
Ek 9: 1933 Irak Petrol İmtiyaz Alanları.....401
Ek 10: 1936 Irak Petrol Boru Hatları.....402
Ek 11: 1951 Ortadoğu Petrolleri 403
Ek 12: "1951 Ortadoğu Petrol Bölgeleri ve Boru Hatları".....404
Ek 13: "1952'de Irak ve Irak Petrol Şirketi arasında imzalanan petrol antlaşmasına göre Türkiye'nin haklarının revize edilmesi gerektiğiyle ilgili İngiltere'nin Bağdat Büyükelçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olan bir yazı" 405
Ek 14: "1955'te Irak Petrol Şirketi ve İngiltere Levant Depertmanı arasında Türkiye'nin Irak petrol hakları konusunda yapılan yazışma" 406
Ek 15: "Türk vatandaşlarının Irak petrolleri üzerindeki hak taleplerini temsil" eden The Far and Near Development Syndicate Limited'in yöneticileriyle İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nın yaptığı görüşme hakkında" 407
Ek 16: .. "Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük hududu dâhilinde petrol arama iznine sahip Mahmut Demirhan'ın haklarının Irak nezdinde takip edilmesine dair yazışmalar".....409
Ek 17: "II. Abdülhamit'in varislerinin British Petroleum Company' den gelir talep ettikleri Irak'taki bölgeler 411
Ek 18: 2007 Irak Petrol Alanları ve Boru Hatları 412
Ek 19: "Hudutlarımızın Tayini Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Tasfiyesidir" 413
Ek 20: "Irak Hükümeti Petrol Hissesinin Yüzde Onunu Bize Verecektir".....414
Ek 21: "Irak Petrolleri".....415
Ek 22: "Halife Abdülmecid'in Irak Petrolleri İşinde Kolaylık Gösterilmesi İçin Kral Faysal'a Yazdığı Tavsiye Mektubunun Dikkate Alınmadığı" 416

Kaynakça 417
İndeks.....429

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi
ATASE	Askeri Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı
Bkz.	Bakınız
CAB	Cabinet
C.	Cilt
CO	Colonical Office
Çev.	Çeviren
TC.B.A.	Dışişleri Bakanlığı Arşivi
D.B.F.D.	Documents on British Foreign Policy
Der.	Derleyen
Edt.	Editör
FO	Foreign Office
Haz.	Hazırlayan
PRO	Public Record Office
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.B.M.M. G.C. Z.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.C.B.C.A.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
T.C.B.O.A.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Terc.	Tercüme
TPC	Turkish Petroleum Company
IPC	Iraq Petroleum Company
TPŞ	Türk Petrol Şirketi
IPŞ	Irak Petrol Şirketi
WO	War Office
Yay.	Yayınları

Sunuş

Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu isimli bu kitapta Dr. Nevin Yazıcı, 1926–1955 yılları arasında Türkiye'nin Musul petrolleri üzerinde sahip olduğu imtiyazların kapsamını ve bu imtiyazların tahsil edilmesi sürecini şekillendiren diplomatik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeleri anlatmaktadır. Türk dış politikası açısından son derece önemli olan ve güncelliğini koruyan bu sorunu, Türkiye'nin 1926–1955 dönemi Musul petrolleri üzerindeki hakları ve bu hakların uygulanmasında yaşanan sorunlara ilişkin son derece önemli ve yeni bilgilerle ortaya koymaktadır.

Musul Sorunu üzerine bu zamana kadar yapılan çalışmaların neredeyse tamamı 1926 ve öncesiyle sınırlı kalmıştır. Elinizdeki bu çalışma 1926 sonrası Musul Sorunu ile ilgili ilk çalışma olması nedeniyle ayrıca dikkate değerdir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar açısından bakıldığında, Türkiye'nin sadece Musul petrollerinde değil, tüm Irak petrollerinde hak sahibi olduğu ve bu hakkı kapsayan sürecin 1926–1951 değil; esasen **1931–1956** arası dönemini içerdiği görülmektedir. Dr. Nevin Yazıcı, Türkiye'nin Irak petrollerinde sahip olduğu hakların hesaplanmasında, yeni veriler çerçevesinde hesaplamaları karşılaştırmalı olarak ele almakta; böylelikle alandaki diğer çalışmaların da değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Türkiye'nin hem bölgesinde hem de uluslararası politik konumunda son derece belirleyici olan Musul petrolleri kimi zaman Türkiye'ye stratejik bir üstünlük sağlamakla birlikte Türkiye'yi gerek bölgesinde gerekse bölge dışı güçlere karşı potansiyel bir hedef haline de getirmiştir. Dr. Nevin Yazıcı, 1926–1955 döneminde Musul sorununun Türk dış politikasına yansımasını hem Türkiye-İngiltere, hem Türkiye-Irak ilişkileri, hem de Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde ele alarak; Türkmen sorunu, Kürt sorunu, Hıristiyan azınlıklar sorunu ve Hatay meselesine ilişkin gelişmelere Musul Sorunu'yla ilgili oldukları ölçüde yer vermiştir.

Daha önce hiç yayınlanmamış İngiliz arşiv belgelerine yer veren ve bu eksen üzerinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşiv belgeleri ve Türk basınının da göz ardı edilmediği bu nitelikli ve alanına bütünüyle yeni katkılar sağlayan çalışması nedeniyle Dr. Nevin Yazıcı'yı kutluyorum.

Prof. Dr. İzzet Öztoprak

Önsöz

Irak dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 10'nu barındırmaktadır ve bu rezervlerin % 20'si* kuzey Irak'ta yani Musul Vilayeti'nde yer almaktadır. 2007'de açıklanan verilere baktığımızda ise Irak'ın petrol rezervlerinin 116 milyar varil olduğu ve bu miktara ek olarak 100 milyar varil dolayında potansiyel bir petrol rezervinin daha mevcudiyetinden söz edilmektedir. Bu ek rezervin üretime alınıp işletilmesi durumunda Irak'ın, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi olacağı tahmin edilmektedir. Bu bilgiden hareketle, Musul petrolleri üzerinde 19. yüzyıldan beri büyük güçlerin egemenlik, denetim altına alma ve imtiyaz elde etme politikaları çerçevesinde yürüttükleri rekabetin günümüzde de halen devam ediyor olması şaşırtıcı değildir.

Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu isimli bu çalışma, 1926–1955 yılları arasında, Türkiye'nin Musul petrollerinde üzerinde sahip olduğu imtiyazların kapsamını ve bu imtiyazların tahsil edilmesi sürecini şekillendiren diplomatik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeleri anlatmaktadır.

Konuyla ilgili çalışmalar, Türkiye-Irak sınırını çizen ve Musul petrollerinden Türkiye'ye 25 yıl boyunca % 10 hisse ödenmesini belirleyen 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile sınırlı tutulmuştur. Türkiye'nin Musul petrollerinde sahip olduğu haklardan 500 bin pound karşılığında vazgeçtiği bilgisi ise uzun süre kabul görmüş ve yayımlanan eserlerde yer almıştır. ABD'nin Irak'a iki kez müdahalesiyle beraber, Irak toprak bütünlüğüne yönelik meydana gelen değişiklikler ve petrole olan ihtiyacın artmasıyla beraber yükselen petrol fiyatları, Türkiye'nin Irak petrollerinde sahip olduğu %10 hissenin yeniden hesaplanmasıyla ilgili farklı görüşlerin ortaya atıldığı bir fikir enflasyonuna neden olmuştur. Irak'taki yeni yapılanma süreci, petrol sahalarının ve gelirlerinin el değiştirmesi ihtimali bu tartışmaları daha da güçlendirmiştir. Körfez Savaşlarıyla beraber yeniden gündeme gelen bu tartışmalar ve Irak'ta meydana gelen petropolitik gelişmeler, yeni araştırmalara ve çalışmalara zemin hazırlamıştır.

---

* "Petrol fiyatları varil başına 50 Dolardan düşünüldüğünde, Irak'ın 112,5 milyar olarak hesaplanan yıllık petrol rezervinin üçte biri, Kuzey Irak'ta bulunuyor…": 2.6.2009 – BBC Turkish. com

Bu çalışma, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda yer alan belirsiz, yetersiz ve karmaşık yaklaşımlara açılım sağlamak ve yeni bilimsel çalışmalara kaynaklık etmek amacıyla hazırlanmış akademik bir çalışmadır.

1926–1955 dönemi petrol çerçevesinde Musul sorununu konu edinen bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Musul'un coğrafî konumu, nüfus yapısı, ekonomik durumu ve Musul Sorunu'nun 1926 Ankara Antlaşması'na kadar olan süreçteki tarihsel gelişimi genel hatlarıyla verilmiştir.

Birinci Bölüm'de 1926 Ankara Antlaşması'na göre Türkiye'nin Musul petrollerinde sahip olduğu haklar, antlaşmanın hemen öncesinde İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı öneriler; Ankara Antlaşması'nın içeriği, Türkiye'ye yapılacak "royalty" ödemesinin tanımı, kapsadığı alanlar, geçerli olduğu süre ve hisse oranın Türk Petrol Şirketi ve Irak arasında imzalanan 14 Mart 1925 İmtiyaz Sözleşmesi ve Ankara Antlaşması'na göre tespiti, Irak Petrol Şirketi ve Irak arasında imzalanan 24 Mart 1931 tarihli petrol antlaşmasıyla Türkiye'nin haklarından meydana gelen değişikler ve Ankara Antlaşması'nın taraf ülkelerde ve dünya kamuoyunda yarattığı etkiler üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölüm'de Ankara Antlaşması'nın uygulanması sürecinde yaşanan sorunlar, Musul petrolleri üzerinde kimi şahıs ve şirketlerin, Osmanlı vârislerinin petrol imtiyazları ve bu imtiyazların Türkiye ve İngiltere hükümetleri tarafından tanınması, Türkiye'nin petrol hisselerini teminat göstererek İngiltere'den borç talep etmesi, petrol boru hatlarının yapımı ve karşılaşılan güvenlik sorunları, Türkiye-Irak Daimî Hudut Komisyonu çalışmaları ve sınır ihlalleri ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm'de Irak Petrol Şirketi ile Irak Hükümeti arasında imzalanan 3 Şubat 1952 tarihli petrol antlaşması nedeniyle 1926 Ankara Antlaşması kararlarının revizyonunun gündeme gelmesi, İngiltere-Irak-Türkiye arasından Türkiye'ye ödenecek hissenin oranı, ödeme şekli ve süresi hakkında meydana gelen tartışmalar, revizyonun sonuçları, Ankara Antlaşması çerçevesinde 1926–1955 döneminde Türkiye'ye yapılan ödemeler anlatılmıştır. Türkiye'nin Musul petrollerinden alması gereken % 10 hisse ödentileriyle ilgili gerek Bütçe Hesap Kanunları'ndaki gerekse konuyla ilgili yapılan çalışmalardaki miktarlar karşılaştırılmış, hesaplama yöntemiyle ilgili ortaya çıkan farklılıklar ve bu farklılıkları belirleyen nedenler tespit edilmiş; yeni veriler çerçevesinde yapılan hesaplamaya yer verilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de 1926–1955 döneminde Musul sorununun Türk dış politikasına yansıması, hem Türkiye-İngiltere hem Türkiye-Irak ilişkileri hem de Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde ele alınmış; ayrıca Türkmen sorunu, Kürt sorunu, Hıristiyan azınlıklar sorunu ve Hatay meselesi konularıyla ilgili Musul sorununun coğrafî, etnik, kültürel, siyasi ve ekonomik boyutları anlatılmıştır.

Çalışmamızı İngiliz arşiv belgeleri ekseninde oluşturduk ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde ulaşabildiğimiz belgelere yer verdik. Çalışmamız sırasında Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne yapmış olduğumuz başvuru, belge tasnifinin tamamlanmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. TBMM Arşivi'ne ve ATASE Arşivi'ne yaptığımız müracaattan da olumlu sonuç alınamamıştır. Ulaşabildiğimiz veri ve belgeler, çalışmamız açısından son derece önemli ve özgün bilgileri ortaya koymakla beraber; kullanma izni alamadığımız arşivlerin görülememiş olması önemli bir eksikliktir. Ancak söz konusu arşivlerde yapılacak çalışmaları işaret etmek, konunun bütünselliğini sağlamak açısından ve yeni bilimsel çalışmalar için de açılım sağlayacaktır.

Çalışmamızda önemli ölçüde Türk basınına yer verilmiş; Türk kamuoyunun şekillenmesinde etkili olan gazeteler tercih edilmiştir.

Çalışmamızda Osmanlı ailesinin Musul petrollerinde sahip oldukları haklar ilgili gazeteci-yazar Sayın Murat Bardakçı ile Türkiye'nin Musul petrollerindeki hakları ve tahsil edilmeyen alacakla ilgili dönemin önemli bürokratlarından Sayın Cahit Kayra ile görüşülmüştür. Değerli katkıları nedeniyle Sayın Murat Bardakçı'ya ve Sayın Cahit Kayra'ya teşekkür ederim.

Türkiye'nin Musul petrollerindeki haklarıyla ilgili Turgut Özal dönemindeki uygulamalar hakkında dönemin önemli bürokratlarından Sayın Güneş Taner'in ve Sayın Dr. Mahfi Eğilmez'in görüşlerine başvurulmuştur; kendilerine katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Sayın İhsan Doğramacı ve kayınpederi Hikmet Süleyman'la Musul petrollerindeki hisseler hakkında görüşülmek istenmiş, ancak olumlu yanıt alınamamıştır.

Türk dış politikası açısından son derece önemli ve güncelliğini koruyan bu çalışmaya beni yönlendirdiği; bilimsel özeni ve dikkatiyle bütün desteğini veren, kendisiyle çalışma onuru yaşadığım muhterem hocam Prof. Dr. İzzet Öztoprak'a sonsuz teşekkür ve minnetimi sunarım. Çalışmalarımı her zaman destekleyen ve beni teşvik eden Prof. Dr. Özer Ergenç'e, Prof. Dr. İclal Ergenç'e ve Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran'a şükranlarımı sunarım. Yardımlarını büyük bir içtenlikle sunan Arzu Yoğurtçuoğlu'na, Uğur Kaya'ya, Serdar Çelik'e, Dr. Suat Özeren'e ve biricik yeğenim Dr. Nazlı Karakullukçu'ya teşekkür ederim.

Ve her zaman yanımda olan ve bu çalışma süresince bilgisini, sabrını ve desteğini benden esirgemeyen sevgili kardeşim Yrd. Doç. Dr. Nermin Yazıcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ankara / 2010 **Dr. Nevin YAZICI**

İkinci Baskıya Önsöz

Bugün "Kuzey Irak" ya da "Kürt Bölgesel Yönetimi" olarak tanımlanan bölge, Osmanlı Devleti'nin Musul Vilayeti'dir.[1] Kuzey Irak, I. Körfez Savaşı sonrasında kurgusal bir kavram olarak literatürümüzde yer alamaya başlamıştır. Üstelik Kuzey Irak'ın coğrafi sınırları, hâlihazırda netlik kazanmamıştır. Bunun temel nedeni, tartışmalı bölgelerdeki zengin petrol rezervlerinin varlığı ve nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Türkmenler'den oluşmasıdır.

I. Körfez Savaşı sonrası "de facto" olarak temelleri atılan ve II. Körfez Savaşı sonrasında kurulan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bugün Erbil, Süleymaniye ve Dohuk illerini kapsayan 38.652 km^2'lik bir alana hükmetmekte; etki sahası ile birlikte bu alan 40,643 km^2'ye ulaşmaktadır.[2] Kuzey Irak'ta henüz statüsü çözüme kavuşturulmamış tartışmalı bölgelerin yüzölçümü ise 47.002 km^2'dir.

Bu tartışmalı bölgeler arasında; Kerkük'ün tamamı, Musul (Telafer, Sincar, Tilkeyf, Şeyhan, Akre, Mahmur, Hamdaniye ilçeleri), Diyala (Kifri, Hanekin, Beledruz/Mendeli ilçeleri) ve Selahaddin (Tuzhurmatu ilçesi) şehirlerinin bir kısmı yer almaktadır. Diğer taraftan, Mahmur, Akre ve Şeyhan mevcut durum itibariyle idari olarak Musul kent sınırları içerisinde olsa da Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kontrolü altındadır. Üstelik, Kürt Bölgesel Yönetimi, Telafer, Sincar, Tilkeyf ve Hamdaniye'de Kürtlerin yoğun nüfusa sahip olduğunu öne sürerek, bu ilçeler üzerinde hak iddia etmektedir.[3]

10 Haziran 2014 itibarıyla, Musul'da başka bir aktör, Irak-Şam İslam Devleti (IŞİD/DAEŞ) vardır. Üstelik Musul kentinin en büyük ilçesine; Türkmen nüfusun hâkim olduğu Telafer'e konuşlanmış vaziyettedir. Bu durum, Irak'ın siyasi haritasını değiştirecek yeni bir süreci tetiklemiştir. Kerkük ve Sincar, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kontrolüne geçmiştir. 17 Ekim 2016 tarihi itibarıyla Musul'un IŞİD/DAEŞ'ten geri alınmasına yönelik çok taraflı bir katılımla askeri operasyon başlamıştır. Bu durum Musul'un statüsü yeniden düzenlenmesine neden olacak dinamikleri ve gelişmeleri işaret etmektedir.

Özetle, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında, başta Irak olmak üzere Musul Vilayeti/Kuzey Irak'ta kalıcı ve sürdürebilir bir statü sağlanamamıştır. Bunun temel nedeni, bu çalışmanın da konusunu oluşturan Musul petro-politiğidir.

---

[1] Osmanlı'nın Musul Vilayeti; Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarını kapsayan ve yüzölçümü 91.000 km^2'ye ulaşan bir alandır. Bkz: Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu* (1918-1926), İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 13; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988, s. 136-139; İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel Ve Siyasal Bir İnceleme,* İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003, s. 20-21; Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını,1999, s. 33-138; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639),* Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 233-252; Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Paylaşılamayan Miras: Petrol ve Arazi (1876-1909),* İstanbul: Truva Yayınları, 2007, s. 44.

[2] http://www.krg.org/p/p.aspx?l=12&s=020000&r=303&p=213

[3] Tartışmalı bölgeler hakkında detaylı bilgi için bkz: The UN Assistance Mission in Iraq (UNAMI), *Rreports on Disputed Territories*, April 22, 2009; *Irak'ta İtilaflı Bölgelerin Durumu*, ORSAM Rapor, No:92, Aralık 2011.

2015 yılı sonu itibarıyla rakamlar, Irak'ın kanıtlanmış ham petrol rezervinin 143 milyar varile ulaştığını göstermektedir. Dolayısıyla dünya sıralamasında beşinci olan Irak, Ortadoğu'da kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin % 18'ine, küresel petrol rezervinin ise % 9'una sahiptir.[4] Üstelik, IŞİD/DAEŞ'in bölgedeki varlığına, ham petrol fiyatlarının düşük olmasına ve KBY ile Irak yönetimi arasında yaşanan petrol gelirlerinin paylaşılması gerilimine rağmen 2015 yılında Irak petrol üretiminde büyük bir patlama yaşanmıştır.[5]

Kuzey Irak'ta ham petrol rezervinin 45 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Üstelik bu rezervlerin önemli kısmı tartışmalı bölgelerde yer almakta; nerdeyse 70 yıldır petrol üretimi yapan Kerkük'te hâlâ 10 milyar varil rezervden bahsedilmektedir.[6] Dahası, Kürt Bölgesel Yönetimi Tabii Kaynaklar Bakanı ise bölgedeki petrol rezervinin 45-70 milyar varil civarında; doğal gaz rezervinin ise 200 trilyon metreküp olduğunu belirtmektedir.[7] Dolayısıyla Kuzey Irak enerji havzası olarak büyük vaatler taşımaktadır. Bu potansiyel, Kuzey Irak'ı daha çatışmalı bir rekabet sahası haline getirmektedir.

Diğer taraftan, hâlihazırda sürdürülen Musul Operasyonu'na Türkiye'nin katılması hakkında başta Irak olmak üzere bölge ülkeleri ve bölge dışı aktörlerce yapılan olumsuz hatta gerilimi yükselten açıklamalar gündemimizde yer almaktadır. Bu kitap, "Türkiye'nin Musul'da olmasının meşru, güvenlik ve tarihsel hakları var mıdır?" sorusuna cevap oluşturmak üzere; Türkiye'nin Musul Vilayeti üzerinde tarihsel haklarını ve bu haklar çerçevesinde verdiği mücadeleyi ortaya koymaktadır.

Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu isimli bu çalışma, 1926–1955 yılları arasında, Türkiye'nin Musul petrollerinde üzerinde sahip olduğu imtiyazların kapsamını ve bu imtiyazların tahsil edilmesi sürecini şekillendiren diplomatik, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel gelişmeleri anlatmaktadır.

1926–1955 dönemi petrol çerçevesinde Musul sorununu konu edinen bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. *Giriş* kısmında, Musul'un coğrafi konumu, nüfus yapısı, ekonomik durumu ve Musul Sorunu'nun 1926 Ankara Antlaşması'na kadar olan süreçteki tarihsel gelişimi genel hatlarıyla verilmiştir. *Birinci Bölüm*'de 1926 Ankara Antlaşması'na göre Türkiye'nin Musul petrollerinde sahip olduğu haklar, Antlaşma'nın hemen öncesinde İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı öneriler; Ankara Antlaşması'nın içeriği, Türkiye'ye yapılacak "royalty" ödemesinin tanımı, kapsadığı alanlar, geçerli olduğu süre ve hisse oranın Türk Petrol Şirketi ve Irak arasında imzalanan 14 Mart 1925 İmtiyaz Sözleşmesi ve Ankara Antlaşması'na göre tespiti, Irak Petrol Şirketi ve Irak arasında imzalanan 24 Mart 1931 tarihli petrol antlaşmasıyla Türkiye'nin haklarından meydana gelen değişikler ve Ankara Antlaşması'nın taraf ülkelerde ve dünya

---

[4] *Oil & Gas Journal*, Worldwide Look at Reserves and Production, January 1, 2016: Country Analysis Brief: Iraq, *US Energy Information Administration (EIA)*, 28 April 2016, p. 3.

[5] Country Analysis Brief: Iraq, *US Energy Information Administration (EIA)*, 28 April 2016, p. 4.

[6] http://www.investpromo.gov.iq/index.php?id=41; Robin M. Mills, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power", *Head of Consulting at Manaar Energy*, Vol. 15, No. 1, 2013-Winter, pp. 51-62; Robin Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", *The Oxford Institute For Energy Studies (OIES)*, WPM 63, January 2016, pp. 17-20.

[7] Joanna Southcott, "Kurdistan Oil Consolidation - Waiting for Godot?", 3 May 2015: https://www.linkedin.com/pulse/kurdistan-oil-consolidation-waiting-godot-joanna-southcott

kamuoyunda yarattığı etkiler üzerinde durulmuştur. *İkinci Bölüm*'de Ankara Antlaşması'nın uygulanması sürecinde yaşanan sorunlar, Musul petrolleri üzerinde kimi şahıs ve şirketlerin, Osmanlı varislerinin petrol imtiyazları ve bu imtiyazların Türkiye ve İngiltere hükümetleri tarafından tanınması, Türkiye'nin petrol hisselerini teminat göstererek İngiltere'den borç talep etmesi, petrol boru hatlarının yapımı ve karşılaşılan güvenlik sorunları, Türkiye-Irak Daimi Hudut Komisyonu çalışmaları ve sınır ihlalleri ele alınmıştır. *Üçüncü Bölüm*'de Irak Petrol Şirketi ile Irak Hükümeti arasında imzalanan 3 Şubat 1952 tarihli petrol antlaşması nedeniyle 1926 Ankara Antlaşması kararlarının revizyonunun gündeme gelmesi, İngiltere-Irak-Türkiye arasından Türkiye'ye ödenecek hissenin oranı, ödeme şekli ve süresi hakkında meydana gelen tartışmalar, revizyonun sonuçları, Ankara Antlaşması çerçevesinde 1926–1955 döneminde Türkiye'ye yapılan ödemeler anlatılmıştır. Türkiye'nin Musul petrollerinden alması gereken %10 hisse ödentileriyle ilgili gerek Bütçe Hesap Kanunları'ndaki gerekse konuyla ilgili yapılan çalışmalardaki miktarlar karşılaştırılmış, hesaplama yöntemiyle ilgili ortaya çıkan farklılıklar ve bu farklılıkları belirleyen nedenler tespit edilmiş; yeni veriler çerçevesinde yapılan hesaplamaya yer verilmiştir. *Dördüncü Bölüm*'de 1926–1955 döneminde Musul sorununun Türk dış politikasına yansıması, hem Türkiye-İngiltere hem Türkiye-Irak ilişkileri hem de Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde ele alınmış; ayrıca Türkmen sorunu, Kürt sorunu, Hıristiyan azınlıklar sorunu ve Hatay meselesi konularıyla ilgili Musul sorununun coğrafi, etnik, kültürel, siyasi ve ekonomik boyutları anlatılmıştır.

Bu çalışma İngiliz arşiv belgeleri esas alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde ulaşılabilen belgelere yer verilmiş; Türk kamuoyunun şekillenmesinde etkili olan gazete haberleri ve konuyla ilgili kaleme alınan kitaplar ve araştırmalar değerlendirilmiştir.

Bu çalışma sürecinde Türk Dışişleri Bakanlığı, TBMM ve ATASE arşivlerine yapılan başvurulardan olumlu sonuç alınamamıştır. Ulaşabilen veri ve belgeler, son derece önemli ve özgün bilgileri ortaya koymakla beraber; söz konusu arşivlerin görülememiş olması önemli bir eksikliktir. Ancak söz konusu arşivlerde yapılacak çalışmaları işaret etmek, konunun bütünselliğini sağlamak açısından ve yeni bilimsel çalışmalar için de açılım sağlayacaktır.

Çalışmamızda Osmanlı ailesinin Musul petrollerinde sahip oldukları haklarla ilgili gazeteci-yazar Sayın Murat Bardakçı ile Türkiye'nin Musul petrollerindeki hakları ve tahsil edilmeyen alacakla ilgili dönemin önemli bürokratlarından Sayın Cahit Kayra ile görüşülmüştür. Kendilerine verdikleri değerli katkılar nedeniyle teşekkür ederim.

Türkiye'nin Musul petrollerindeki haklarıyla ilgili Turgut Özal dönemindeki uygulamalar hakkında dönemin önemli bürokratlarından Sayın Güneş Taner'in ve Sayın Dr. Mahfi Eğilmez'in görüşlerine başvurulmuştur; kendilerine katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Sayın İhsan Doğramacı ile kayınpederi Hikmet Süleyman ve Musul petrollerindeki hisseler hakkında görüşülmek istenmiş ancak olumlu yanıt alınamamıştır.

Türk dış politikası açısından son derece önemli ve güncelliğini koruyan bu çalışmaya beni yönlendiren; bilimsel özeni ve dikkatiyle bütün desteğini veren hocam Prof. Dr. İzzet Öztoprak'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu çalışmanın gerçekleşmesi sürecinde akademik destekleriyle var olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Özer Ergenç'e ve Prof. Dr. İclal Ergenç'e şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın kitaplaştırılması konusunda beni teşvik eden, akademik desteğini ve dostluğunu esirgemeyen çok sevgili hocam Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran'a teşekkür eder minnetimi sunarım.

Yardımlarını büyük bir içtenlikle sunan; meslektaşım ve arkadaşım Arzu Yoğurtçuoğlu'na, kadim dostum Dr. Suat Özeren'e, Koray Kural'a, Uğur Kaya'ya ve öğrencim Serdar Çelik'e teşekkür ederim.

Sevgili aileme; ablam Sevin Yazıcı Karakullukçu, enişte m Rasim Karakullukçu, yeğenlerim Dr. Nazlı Karakullukçu Çebi ve Batuhan Karakullukçu iyi ki varsınız temennisiyle.

Ve her zaman yanımda olan ve bu çalışma süresince bilgisini, sabrını ve desteğini benden esirgemeyen biricik kardeşim Doç. Dr. Nermin Yazıcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın yayına hazırlanmasında başta Erol Kılınç olmak üzere Ötüken Neşriyat çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

İkinci baskısı yapılan bu kitapta, konuyla ilgili yeni kaynak ve belgeleri içeren bir düzenleme söz konusu olmamıştır. Çünkü Musul meselesiyle ilgili daha kapsamlı bir çalışma, bu kitabın yazarı tarafından öngörülmekte ve hazırlanmaktadır.

Dr. Nevin YAZICI
Ankara/2016

GİRİŞ

1926 Öncesinde Musul Sorunu

Musul'un Coğrafî Konumu, Nüfus Yapısı ve Ekonomik Durumu

Musul, Yukarı Mezopotamya'da, Dicle Nehri'nin batı kıyısında, antik Ninova kentinin kalıntıları karşısında kurulmuş bir yerleşim birimidir[1]. Musul adı; kimi kaynaklara göre Anadolu - Irak; İran - Suriye arasındaki yol kavşağında yer alması nedeniyle, kimilerine göre de nehrin çeşitli kollarının birleştikleri bir yerde kurulmuş olması sebebiyle Arapça "el-Mevsilu"[2] sözcüğünden gelmektedir. 34°-15' ve 37°-15' kuzey meridyenleri arasında yer alan Musul, güneyde Bağdat, doğuda İran, kuzeyde Van ve Diyarbakır, batıda Zûr vilayetleri ile çevrilidir[3]. Musul, Türkiye'den doğup Basra Körfezi'ne dökülen Dicle ırmağının sağında yer alan, Bağdat'tan sonra ikinci büyük şehir konumundadır. Şehrin bir tarafında ırmak bir tarafında da tarihî süreç içersinde çeşitli uygarlıklar tarafından yapılmış olan surlar mevcuttur. Musul'daki yerleşim ve ziraat alanları Dicle Nehri boyunca ve Dicle'nin doğusundaki arazide yoğunlaşmıştır[4].

---

[1] Yukarı Mezopotamya, Dicle-Fırat Nehirleri'nin oluşturduğu vadinin kuzey bölümünde, Güneydoğu Toroslar ile Irak arasında yer alan, batıda Amanos Dağları ve Suriye Çölü'ne, doğuda Zagros Dağları'na dayanan bölge olup; Arapçada "ada" anlamına gelen Cezire adı verilir. Bu konuda Bkz: İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu,* İstanbul, 2003, s.20–21; Besim Darkot, "Irak", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, C.V/2, s.667–670

[2] *El-Mevsilu* ya da *Mavsıl* kelimesi: Ulaşılan, konaklanan yer, menzil anlamındadır. Ayrıca Musul şehrine çeşitli lakaplar da verilmiş olup; bunlar: Ummu'r-Râbi'ayn, al-Hazra, al-Hedba' dır. Bu konuda Bkz: E. Honigmann, "Musul", *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul, 1969, s.741; İsmet Parmaksızoğlu, "Musul", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul, 1976, C.24, s.506; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, 2003, Elazığ, s.1; Şemseddin Sami, *Kamûsu'l-A'lâm*, Ankara, 1996, C.6, s.4481-4482; KAYMAZ, *a.g.e.*, s.21; Nilüfer Bayatlı, *XVI.Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara, 1999, s.3

[3] BAYATLI, *a.g.e.*, s.2

[4] Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Paylaşılamayan Miras: Petrol ve Arazi (1876-1909)*, İstanbul, 2007, s.41-42; GÜNDÜZ, *a.g.e.*, s.31